

ეპიზოგრაფიული ძეგლი კურცხანის ხეობიდან

ჩვენი კურსდამთავრებულის ნათია ველიჯანაშვილის შეტყობინებით კურცხანის ხეობაში ადგილობრივი მიუთითებენ ეპიგრაფიკულ ძეგლებზე, რომელიც შეიძლება დაიკარგოს ან განადგურდეს, როგორც ბევრი მსგავსი ნიმუში ჩვენი ისტორიისა.

განთლების, ჰუმანიტარულ და სოციალურ მეცნიერებათა ფაკულტეტის დეკანის მოადგილის ლ. ბერიძის განცხადების საფუძველზე გადაწყდა, მოწყობილიყო ერთდღიანი ექსპედიცია, გასვლა კურცხანის ხეობაში და წარწერის მონახულება, შეძლებისდაგვარად დაფიქსირება ან წამოღება უნივერსიტეტში წარწერიანი ქვისა. წინასწარი მოლაპარაკების საფუძველზე გაფორმდა ხელშეკრულება დიმიტრი შეყლაშვილთან. საკითხის შესწავლის შედეგად გაირკვა, რომ ტერიტორიაზე, სადაც ძეგლის არსებობას მიუთითებდნენ, სპეციალური მანქანის გარეშე ვერ ავიდოდით. ასეთი სპეციალური მანქანა აღმოჩნდა ძველი სამხიდიანი „ურალი“, რომლითაც ადგილობრივი მოსახლეობა მუშაობს ხე-ტყის დამზადებაზე.

2015 წლის 25 ივლისს, შაბათს, აბასთუმნის მისადგომთან, **კურცხანის წყლისა და ოცხურას** შესართავთან რესტორან „მზიურის“ წინ შეიკრიბა ჯგუფი: მერაბ ბერიძე, ვასილ ბერიძე, ნათია ველიჯანაშვილი, დავით ველიჯანაშვილი, ბორის შეყლაშვილი, ომარ გაბუნია და მძღოლი. დამხვედრნი ყველანი ადგილობრივი მკვიდრები იყვნენ, მათ კარგად იცოდნენ კურცხანის ხეობა და ადგილი, სადაც წარწერიანი ქვა გვეულებოდა.

როდესაც ხეობათა სახელდება ხდება, გადაწყვეტი მნიშვნელობა აქვს მდინარეს, რომელიც ხეობაში მოედინება, ხოლო მდინარეთა ნომინაცია ხეობაში მდებარე რომელიმე ცნობილი პუნქტის მიხედვით ხდება მის სათავეში, შესართავთან ან რომელიმე მონაკვეთში. ჩვეულებრივი გრამატიკული საშუალებით გაფორმდება ცნობილი სახელი და ხეობის ან მდინარის სახელდებაც სრულყოფილ სახესღებულობს. ორი ძველი და ისტორიული მდინარე ერთვის ერთმანეთს აბას-

თუმცის ბოლოს, რომელსაც ძველი ციხესიმაგრე დასცქერის ჩრდილოეთიდან. მას **თამარის ციხეს** ეძახიან, თამარის ციხიდან მდინარე ოცხურას (**ოცხის წყლის**) მარჯვენა ნაპირამდე ჩადის გვირაბი, ხოლო „მზიურის“ თავზე, კურცხანის მარჯვენა ნაპირზე არის ეკლესია, რომელიც ადგილობრივთა მტკიცებით **დარეჯანის (?)** სახელობისაა, ვფიქრობთ, ეს ნაეკლესიარი უნდა იყოს ს. ჯიქიას მიერ დამოწმებული 1879 წლის „დროების“ ინფორმაცია: „იქ, სადაც ოცხეს და კურცხნის მდინარეები შეერთიანდებიან ერთმანეთს, მხარ მარჯვნივ, ტყით შემოსილ მალაღ კლდიან გორაზე დგას ნახევრად მონგრეული ძველი ქართული მონასტერი“ (ჯიქია, 1958: 176). გ. ბოჭორიძის მიხედვით ეს არის მონასტერი წმ. გიორგის სახელობის ეკლესიით (ბოჭორიძე, 1992: 122). ასე რომ, დარეჯანის სახელობის არავითარ შემთხვევაში არ შეიძლება იყოს.

ოღნავ, რამდენიმე მეტრში, ჩასცდები ოცხურას და შეგხვდება დღევანდლამდე შემონახული **თამარის ხიდი**, რომელსაც ხშირად ადიდებული ჩაუვლის ამ ორი ხეობის წყლები, მაგრამ ვერაფერს აკლებს. **ოცხურა**, მიუხედავად იმისა, რომ დღეს **ოცხე** ადარსად არის, როგორც საკუთრი სახელი, ინახავს ამ უძველეს ქართულ სახელს - ურ - ა ჰიდრონიმთა მწარმოებელი სუფიქსით გაფორმებულს. ზოგჯერ ამ მდინარეს **ოცხის წყალსაც** უწოდებენ, ოფიციალურად ყოველგვარი წესებისა და გეოგრაფიული თუ ლინგვისტური კანონების დარღვევით კი ოცხე წაუწერიათ მდინარის მისათითებელ ტრავარეტზე. კურცხანის ხეობის მდინარეს **კურცხანის წყალი** ჰქვია. ჩვეულებრივ, მართულმსაზღვრელიანი კომპოზიტი მიგვანიშნებს, რომ ხეობის მთვარი პუნქტი არის **კურცხანა**, ისევე, როგორც **ოცხე** იყო და არის ოცხის ხეობის მთავარი პუნქტი და ის აბასთუმნის ისტორიული სახელია. აქვე შეიძლება მივუთითოთ ოცხის კიდევ უფრო ძველი სახელის გამოძახილად **ორძღე (ორძღის წყალი)**. ეს სახელი ჩაწერილი გვაქვს 2010 წელს და ინფორმატორის კატეგორიული მტკიცებით, ოცხეს ასე უწოდებდნენ. თუ მართლაც მივიღებთ ამ ფარმას, შეგვიძლია ვიფიქროთ, რომ **ორძღე** მიღებულია **ოდრხესაგან** რ - ძ - ს მტათეხისითა და ხ - ს თანამეწყვილე ნაპრალოვნით შეცვლით, რაშიც შეიძლება არაქართულენოვანი გარემო იყოს დამნაშავე.

ჩვენ უნდა შევუყვეთ კურცხანის ხეობას. სახელი კურცხანა გვხვდება - ა-ს გარეშე და გვაქვს მისი შეკუმშული ფორმა,

რომლის დადასტურებაც თანამედროვეთა მეტყველებაშიც შეიძლება:

„კურორტის ზონა სწორედ იმ ადგილს იწყება, სადაც მდინარე **აბასთუმანი კურცხანს** უერთდება. მდინარე **კურცხანს** მიეყავართ ნაძვით, ფიჭვით და სოჭით შემოსილ კურცხნის ხეობაში“ (ანდლულაძე, 1934: 10).

კურცხანას ზოგჯერ **კურცხანკასაც** ეძახიან. –*ка* რუსული სუფიქსით დაბოლოებული მდინარეთა სახელები გვხვდება მე-19 საუკუნის შემდეგ. ასე ეწოდა **ბორჯომულას ბორჯომკა** თვით ოცხის წყალს (ოცხურას) მე-19 საუკუნეში უწოდებდნენ აბასთუმნის წყალს და მის რუსულ ვარიანტს აბასთუმანკას. ეს ფორმა დამოწმებული აქვს 1866 წელს მ. სკოროვის სტატიიდან ვ. ანდლულაძეს (ანდლულაძე, 1934: 16).

მიუხედავად იმისა, რომ ბევრი მოსაზრება არსებობს ოცხის||ოდრხის ეტიმოლოგიის შესახებ, აშკარაა, რომ გეოგრაფიული პუნქტით არის მოტივირებული სახელდება და სადაც არ უნდა ვეძებოთ ოცხის||ოდრხის ადგილმდებარეობა, ოცხის ხეობას ვერ გასცდება.

რაც შეეხება **კურცხანს** თუ **კურცხანას**, დღეს ვერავინ მიუთითებს მის ისტორიულ ადგილსამყოფელს და არც ისტორიული ტრადიცია ან რაიმე გადმოცემა არსებობს იმის შესახებ, თუ სად შეიძლება ყოფილიყო კურცხანა. რადგან სიტყვა გვხვდება შეკუმშული ფორმით - **კურცხნის**, აშკარაა, რომ - **ან** მარცვლის **ნ** არ არის გრამატიკული ფორმის აღმნიშვნელი, არის მარცვლის შემადგენელი ნაწილი, ფუძე არის **კურცხან-**. ეტყობა -*ა* სუფიქსი შედარებით გვიან არის დართული და ის ჰიდროსუფიქსის ფუნქციას ასრულებს. ასეთივე მაგალითია ამავე რეგიონში სოფ. ურავლის სახელი - **ურაველი**, მისგან ნაწარმოები მდინარის სახელი ურაველ-*ა* და ხეობის სახელი **ურავლის** ხეობა. უნდა ყოფილიყო სოფლის სახელი **კურცხანი**, საიდანაც მივიღეთ მდინარის სახელი კურცხანა და ხეობის სახელი **კურცხანის||კურცხნის** ხეობა.

კურცხ- რომ ცალკე გამოსაყოფია, ამას ადასტურებს გ. ბოჭორიძის მიერ ჩამოთვლილი აბასთუმნის მიდამოებში დასახელებული **კურცხი: ტომლარ კურცხი** (ბოჭორიძე, 1992: 125).

ჩამოთვლილ სახელთაგან შემდეგში ბევრი ცალკე აღწერის საგანი აღარ არის, მაგ: **ყანობილი**, **დათვეთი** (წინუბნის მიდამოებში დასახელებული დათვეთი სხვა არის), **დიდმაღალი** და

სხვა, ასევეა **ტამლარ კურცხი**. სახელი თურქულ-ქართული კომპოზიცია ისევე, როგორც ბევრი ტოპონიმი სამცხე-ჯავახეთში.

შეიძლება კურცხანის ეტიმოლოგია დაუკავშიროთ **კურცხალს**. ისედაც აშკარაა, მაგრამ კურცხ-ფორმის არსებობა გვაძლევს საშუალებას, კურცხანში - ან ელემენტი გამოვყოთ. კურცხალი მესხურ დიალექტში უკავშირდება სასოფლო-სამეურნეო საქმიანობას. აღ. ღლონტი იმოწმებს ი. მაისურაძეს და წერს: „**კურცხალი** - ახლად გათიბული ყანა (ხორბალი, ქერი), ნაწვერალი“ (ღლონტი, 1984: 317), ხოლო გრ. ბერიძე კურცხალს განმარტავს განსხვავებულად, მაგრამ ასევე ყანას უკავშირებს: „გაკორდებული ყანა, ერთ-ორი წლისა, ორი წლის შემდეგ უწოდებენ რცხალას. ძველ საქართველოში კურცხალი(?) ერქვა „მიწის დასვენებას“, „განსვენებად ქვეყნისად“ (დამოწმებულია ივ. ჯავახიშვილი) (ბერიძე, 1981: 76).

თუ აქ ფონეტიკურ ნიადაგზე არა გვაქვს ნ ბოლოში მიღებული, შეიძლება დაგუშვათ, რომ **კურცხალ - კურცხან** – ფორმებში ორი დაბოლოება გვაქვს - აღ და - ან, სიტყვის მნიშვნელობა უკავშირდება კურცხ-ფუძეს, რომელიც დაბოლოების გარეშეც გვხვდება გ. ბოჭორიძესთან.

შევუყვებით კურცხანის ხეობას. მანძილი დიდი არ არის, სულ რაღაც 16–18 კმ. შეიძლება იყოს. მძიმე და რთული გზაა. შესართავიდან ხეობა არის ვიწრო ტყით დაფარული. ტყე შერეულია, ნაპირებს მიუყვება რთხმელა, ბევრია ფიჭვი, ნაძვი და სოჭი. მარცხენა ნაპირის ფერდობები ფიჭვნარია, ჩრდილოეთ მხარეს, ხოლო მარჯვენა ნაპირი, სამხრეთით, ნაძვნარია. ცხოველთაგან დათვია ბევრი, კურდღელი, მგელი, აქა-იქ წითელიც, შველი, ირემი და სხვა.

მიკროტოპონიმია გარკვეული წლების შემდეგ იცვლება, განსაკუთრებით იმ შემთხვევაში, თუ დიდი სოციალური ძვრები მოხდა. კოლექტივიზაციამ, კომუნისტების დროს, შექმნა ერთგვარი საზოგადოებრივი, კოლექტიური მიკროტოპონიმია, ინდივიდუალური, პატრონიმული მიკროტოპონიმები შეცვალა საერთო-სახალხო თუ კოლექტიური საკუთრების ნიადაგზე შექმნილმა ტოპონიმებმა. ტყე დაყოფილია კვარტლებად, როგორც ითქვა, 19 კვარტალია და ადგილობრივებმა იციან, რომელი კვარტალი სად მდებარეობს, რა ფართობს მოიცავს. კვარტლებად დაყოფის დროს გათვალისწინებულია გეოგრაფიული ფაქტორი: ხეობა, მთათაშორისი, მდინარე საზღვრად და ა.შ.

შეიძლება ითქვას, რომ დანომრილი კვარტლები ჯერ კიდევ არ არის ჩამოყალიბებული ტოპონიმებად, მაგრამ სამისამართო ფუნქციას ასრულებს და დგას ტოპონიმად ქცევის რიგში, თუ მანამდე რამე ახალი ფორმა არ შემოიღეს ტყის დაყოფისა. ასევე შეიძლება ითქვას, უკვე ტოპონიმებად არის ქცეული სანერგეთა სახელები. ასეთი სამი შეგვხვდა: **პირველი სანერგე, მეორე სანერგე, მესამე სანერგე**. ინფორმატორის თქმით: „ჩემი ბავშობის დროს დავყავდით ნერგების დასარგავად. თვითონ თხრიდენ ორმოებს და ჩვენ ვრგავდით“. იგი მომსწრე იყო თავად სანერგის არსებობისა ამ ადგილებში. ამჯერად აღარავითარი სანერგე აღარ არის. პატარა ახოსავით მინდვრებია ტყეში და ჰქვიათ სანერგეები, პირველი, მეორე, მესამე.

კიდევ ერთი ტოპონიმიზაციის გზაზე მდგომი საინტერესო პროცესი შეინიშნება კურცხანის ხეობაში. ექსპედიციის დასაწყისში, როდესაც ვგეგმავდით გასვლას, მიმართულებას და ა.შ., მასპინძლებმა თქვეს, რომ გავივლით 13 წყალს და მივალთ დანიშნულების ადგილზე. თავისთავად წყლის რიცხოვრივი სიმრავლე, უცნაურად ჟღერდა. თანაც უნდა შევეყოლოდით მდინარეს აღმა. თავდაპირველად 13 წყალში გავიაზრეთ მცირე შენაკადები, რომელიც ისედაც ახლავს ამ ტიპის ხეობას, მაგრამ აღმოჩნდა, რომ სულ სხვა რამესთან გვქონდა საქმე. ხეობა ვიწროა, გზა ხშირად კვეთს მდინარეს (რომელიც ზაფხულის სიცხის გამო მცირე დელის წყალივით მოდის) და ხან მარცხენა ნაპირს მიჰყვება, ხან - მარჯვენას. აი, ასეთი თითო გადაკვეთა აღმოჩნდა თითო წყალი. სულ 13-ჯერ გადაიკვეთა და 13 წყალი ამიტომ ჰქვია, ოღონდ 13 წყალი, კონკრეტულად, 1-დან 13-მდე რაოდენობას კი არ აღნიშნავს, არამედ - მეცამეტეს. ასეა ცამეტივე. ათვლა იწყება შესართავიდან, აქედან შემოვლივართო, განმარტეს ინფორმატორებმა. ეს ათვლა არ არის პირობითი, ე. ი. ყველა ნომერს თავისი ტოპონიმური დატვირთვა, სამისამართო ფუნქცია აქვს. შეიძლება ყველა ნომრის მდებარეობა ზუსტად ყველა ადგილობრივმა ვერ დაასახელოს, მაგრამ ჩაძიებით პრაქტიკულად ზუსტი ორიენტირის ჩვენება შეუძლიათ. უკან დაბრუნებისას ათვლა პირუკუა. მე-13 წყალი, მე-12 და ა.შ.

ვფიქრობ, ღირს ცამეტივე წყლის დაფიქსირება, რადგან სამომავლოდ საინტერესო იქნება, რომელი მათგანი გაიმარჯვებს და დარჩება მკვიდრ ტოპონიმად თუ გაქრება ყველა.

პირველი წყალი - ხეობის დასაწყისი.

მეორე წყალი - პირველიდან ხუთასიოდე მეტრია, გადავდივართ მარცხენა ნაპირზე. გადავდივართ სასმელი წყლის მიღზე გადავლით, რომელიც მთელ ხეობას ჩამოუყვება, ამარაგებს სოფლებს: აბასთუმანს, ვარხანს, ხარჯამის, ხევაშენს. სათავეს იღებს ობსერვატორიის დაღმა ბაღებიდან, ადგილიდან, რომელსაც **ლიპს** ეძახიან („კლდე არის სულ ქვა არის და იმიტომ ეძახიან ლიპს“).

მესამე წყალი - აქ შემოგვიერთდა რეიჯერი ომარ გაბუნია. მესამე წყლის მარჯვენა ნაპირიდან ტყის გზა შედის **პანკისის ხეობაში**, რომელიც მიდის **უნაგერას მთამდე**. უნაგერა გადასცქერის ადიგენს („უნაგერს გავს, ქვემოდან რომ შემოხედავ“). პანკისზე ამბობენ, ახალი სახელიაო. მესამე წყლის შემდეგ გზა გაუყვა კალაპოტს.

მეოთხე წყალი - მეოთხე წყალზე ორჯერ გადავდივართ და გზა კვლავ კალაპოტს მიუყვება. სასმელი წყლის მილი აქ ჰაერში რჩება. მეოთხე წყლის შესახებ გამყოლთა ნაწილი ამბობს, ცალ-ცალკე წყლებიაო და მეოთხე-მეხუთეს უწოდებენ, ნაწილი ერთ წყლად თვლის. აქვე აქა-იქ გაჩნდა თეთრი ხე, რომელსაც ვერხვას ეძახიან, გვხვდება აგრეთვე პანტა და ველური ვაშლი.

მექვსე წყალი - რადგან მეხუთე ჩაითვალა და ახლო-ახლოა ერთმანეთთან, ამიტომ მეექვსეა შემდეგი წყალი. მეექვსე წყლის ზევით, როგორც ინფორმატორები ამბობენ, იცის კალმახი. კურცხანის კალმახი უფრო მუქია და წითელწინწკლებიანი. ხეობათა კალმახი განსხვავდება ერთმანეთისაგან.

მეშვიდე წყალი - გზა ორად იყოფა, ერთი იქვე გადადის მდინარეზე და მიუყვება კალაპოტს, მეორე შემოუვლის მარცხნიდან. ზამთრისა და ზაფხულის მიხედვით მიდის შემოვლითი გზით მანქანა. მეშვიდე წყლიდან გზა (მარცხენა ნაპირიდან) ადის ობსერვატორიაში. გზაში იგულისხმება ტყის გზა, რომელზეც მხოლოდ სპეციალური მანქანები დადის. **ობსერვატორიის გზა** მიიმე აღმართია და ქვა-ღორღიანი. „გზა ტრასასავით იყო, როცა მუშაობა გვქონდა, ტყემ გადაარჩინა ჩვენი

რაიონი, ტყე რომ არა, ხალხი გაწყდებოდა შიმშილით ან დაიცილებოდა მთლიანად“, - ამბობენ გამყოლები.

მერვე წყალი - მშვიდი ადგილია, მომდოვრებული.

მეცხრე წყალი - მეორე სახელი აქვს მეცხრე წყალს - **გქელი გრბელი წყალი**. „ასე წყალში მივდივართ 100 მეტრი და იმიტომ“.

მეთე წყალი - დაბლა ჩადის ოდნავ გზა.

მეთერთმეტე წყალი - თითქოს ქვიანმა გზამ იკლო. მეთერთმეტე წყლის შემდეგ, ვიდრე მეთორმეტემდე არის გზიდან გადასახვევი მარჯვნივ (მდინარის მარცხენა ნაპირზე), რომელიც აგრეთვე ადის ობსერვატორიაში, აქვე ჩამოდის **ობსერვატორიის წყალი**, იგი სათავეს იღებს **ყანობილის მთის** ზევიდან, სიგრძე იქნება სულ რაღაც კილომეტრნახევარი.

მეთორმეტე წყლის ზემოთ, რამდენიმე მეტრში არის **ლიპი**, კლდოვანი ფერდი, გზაც გაჭრილ კლდეზე მიდის მდინარის მარცხენა ნაპირზე, აქვეა სასმელი წყლის სათავე, ღია ბასეინი, ამიტომ ადგილს **ბასეინსაც** ეძახიან. მეთორმეტე წყლის ზემოთ (ბასეინის ზემოთ) არის სანერგე, რომლის გაღმა, მდინარის მარაჯვენა ნაპირზე ჩანს **ხის საყარი**. ქართლში ხის დასაცურებელს (საყარს) **სვანს** ეძახიან. „მაღლა მოჭრილ ხეს ზამთარში წაუთლი წვერს ფანქარით და ჩამოვა აგერა, აქანა, ნაპირზე“.

მდინარის მარცხენა ნაპირზე მიუთითებენ დიდ და პატარა **დათვიეთებს**, ძველ ნასოფლარებს. 10 წლის წინ **დიდ დათვიეთში** უცხოვრია განდევნილ ბერს მარტოდმარტო ზამთრ-ზაფხულ. არავითარ კონტაქტში ხალხთნ არ შედიოდა, მხოლოდ ჩადიოდა აბასთუმანში, საჭმელს ყიდულობდა ხოლმე. თავისი ხელით ჰქონდა გააკეთებული გომური საცხოვრებლად.

ბოლო წყლის წინ, მეთორმეტე წყლის შემდეგ, მდინარის მარცხენა ნაპირიდან ადის დიდი **დათვიეთის გზა**. ნასოფლარი გზიდან კილომეტრნახევარშია ვაკე ადგილზე, აქვეა მდინარის მარცხენა ნაპირზე **მესამე სანერგე**. ხეობაც გაიშალა შედაარებით, ამიტომ გაჩნდა ძველი ნასოფლარი. მე-16 საუკუნეში აღწერილია ამ ადგილზე **დათვეთი** (ჯიქია, 1958: 175).

„დროება“ მე-19 საუკუნეში იხსენიებს **დათვიეთად** და დღევანდელი მოსახლეობაც ასე უწოდებს, მაგრამ ს. ჯიქია უპირატესობას **დათვეთს** ანიჭებს. დათვეთად აქვს დადასტურებული ორ ადგილზე გ. ბოჭორიძეს (ბოჭორიძე, 1992: 38,125). დათვეთი მე-16 საუკუნეში გაუკაცრიელებულია და ნასოფლარად არის მითითებული (ჯიქია, 1941: 129). დათვეთის შემთხვევაში სახელების მოტივაცია განსხვავებულია და დათვთან უნდა იყოს დაკავშირებული, როგორც, მაგალითად, **ქორეთი**, ამავე რეგიონში, ხოლო **დათვიეთის** დროს ამოსავალი უნდა იყოს ადამიანის სახელი **დათვია**.

მეცამეტე წყლამდე ერთი მცირე მონაკვეთია, რომელსაც **ფანერკებს** ეძახიან. როდესაც კურცხანის ხეობაში გზა გაიყვანეს, ამ ადგილზე “ფანერკის” ბინები იყო და სახელიც იქიდან დარჩა. მეთორმეტედან მეცამეტე წყლამდე შედარებით დიდი გზაა და მდინარის მარცხენა ნაპირს მიუყვება. ამ ადგილს **კოსტას ბაღსაც** ეძახიან. სახელი შეერქვა აქაური მეტყვევის კოსტა ყულიჯანაშვილის სახელის მიხედვით.

კოსტას ბაღიდან გადავედით მდინარეზე, მცირე მანძილის გავლის შემდეგ მივედით პატარა ეკლესიასთან. 3,5×6 მეტრი ფართობით. კარი აქვს მხოლოდ სამხრეთიდან. შესასვლელში ამყოლის ქვა შუაზეა გახეთქილი, ფიჭვის ფესვს აუხეთქია. მშენებლობის დროს არ ჩანს კირი გამოყენებული. უცნაური საკურთხევლის ქვაა, რომელიც ორი ნაწილისაგან შედგება. ბრტყელი ზედა ნაწილი ოთხკუთხად გულამოღებულია. საკურთხეველი არ არის გამოყოფილი.

საკურთხევლის ქვა ახლოს არის აღმოსავლეთის კედელთან, მის უკან მხოლოდ ერთი კაცი დადგება კედლამდე. ხე პირდაპირ კედელზეა ამოსული, ერთი დიდი ხე ახლახან წაქცეულა, ზედ დასდებია დასავლეთის კედელს.

ახლომახლო ერთ-ერთ სოფელს (რომლის სახელსაც ადგილობრივნი შეგნებულად არ ასახელებენ) საკურთხევლის ქვა და კუთხის ქვები წაუღია. პრობლემები შექმნია ოჯახში, სიზმარი უნახავს და უკან დაუბრუნებია ყველაფერი. ჩვენი თანმხლები მონაწილე იყო ამ ქვების უკან დაბრუნებისა. საკურთხევლის ქვა იმავე ადგილზე დადგეს, საიდანაც წაიღეს.

ეკლესიის სახელი არ იციან. ის შედარებით ახლოს არის მდინარის მარჯვენა ნაპირთან და **პირველ ეკლესიას** ეძახიან. პირველი ეკლესიიდან უკან დაბრუნების შემდეგ გაგრძელდა გზა მეცამეტე წელისაკენ. ამ მონაკვეთში არის ორი ახლად გაჩენილი სახელი, რომელიც იბრძვის ტოპონიმად ქცევისათვის. მცირე მინდორია დღეს, რომლეზეც დიდი სოჭი იდგა. ახალგაზრდებმა დააწერეს 2000, თარიღი ამოკვეთეს. შემდეგ სოჭი მოჭრეს, მაგრამ ადგილს უკვე **ორი ათასს** ეძახიან.

ერთ-ერთ მისახვევს **პამიატნიკს** უწოდებენ. აქ დაღუპულა ახალგაზრდა ადამიანი, ზურაბ ბოჭორიშვილი. უბედური შემთხვევის ადგილზე დაფაა დადგმული სურათითა და წარწერით (მდრ. **პამიატნიკი** აბასთუმანში, მდ. მტკვრის ხეობაში ძველი მუხსის პირდაპირ მტკვრის მარჯვენა ნაპირზე).

სათავეებთან კურცხანის წყალს მარჯვენა ნაპირიდან, სამხრეთ - დასავლეთიდან დასცქერის ორი, გამორჩეული კლდე, რომელსაც **ბოდოკლდეს** უწოდებენ. თავზე და გარშემო ტყე აქვს, ხოლო მდინარის მხარე სალი, ვერტიკალური შიშველი კლდეა.

გვიქრობთ, სახელი გარეგნული ნიშნით უნდა იყოს დარქმეული. მისი კომპოზიტიურობა ეჭვს არ იწვევს და მეორე ნაწილი არის **კლდე**, ხოლო რაც შეეხება **ბოდო** -ს, უნდა მოდიოდეს **კბოდე**-საგან. **კბოდე** - „მიუდგომელი (ჩაუვალი) კლდოვანი ნაპირი ზღვისა, მდინარისა. ციცაბო კლდე ზღვის (მდინარის) პირას“ (ქეგლ, 1955: 1119). **კბოდეკლდემ მოგვცა - ბოდოკლდე**, კ-ს დაკარგვითა და ე-ს ასიმილაციით.

ბოდოკლდე ცნობილი ისტორიული სახელია, დამოწმებულია „მატიანე ქართლისაში“ (ქართლის ცხოვრება, 1955: 305). კლდის მიხედვით უნდა შერქმეოდა შემდეგ სოფელს, რომელიც უნდა ყოფილიყო იქ, სადაც დღეს მიუთითებენ **ბოდოკლდის ეკლესიას**, კურცხანის ხეობაში, მდინარის მარჯვენა ნაპირზე დაახლოებით 4x8 მეტრი ფართობისა, დუღაბით ნაშენი. შემორჩენილია შესანიშნავი **ბოლნური ჯვარი**, ბოლოებგაფართოებული და წრეში ჩასმული.

ნასოფლარი დადასტურებულია „გურჯისტანის ვილაითის დიდ დაგთარში“ 1595 წელს, ოღონდ გაუჰაცრიელებული და აოხრებული (ჯიქია, 1958: 175).

ბაღები, სადაც დგას ეკლესიის ნაწილი, ახალი სახელია. კურცხანის ხეობაში ბაღებად რამდენიმე ადგილს მოიხსენიებენ ტყეში. ეს ყველაზე დიდი ნასოფლარია. მოშორებით

მიუთითებენ ტერასებს. ბევრი კედელია ჩვენამდე მოღწეული. გარშემო დიდი დასახლების კვალია, ამიტომ ვფიქრობთ, რომ ბალები არ უნდა იყოს მისი პირვანდელი სახელი. ეკლესია, რომელიც დაახლოებით 3.5×7 მეტრი ფართობისაა, დუღაბით არის ნაშენი. ჩვენი მისვლისას გაირკვა, რომ ვიღაც მრუდე ხელს ქვები მოეფანტა. ჩვენი მეგზურებიდან ზოგმა ისიც კი თქვა, დათვმა იცის ჭიანჭველების ძებნაში ქვების გადატრიალებათ, მაგრამ არსად დათვის ნაკვაღვევი არ ჩანდა. ორი შესასვლელი კარი აქვს - სამხრეთიდან და დასავლეთიდან. ამ ხეობისათვის დამახასიათებელი მუქი ფერის ქვით არის ნაშენი. ტაძრის აღმოსავლეთით არის სარკოფაგის ტიპის აკლდამა. იგი ბრტყელი დამუშავებული ქვებით არის გადახურული, ხოლო გარშემო ფიქლების ღობეა შემოვლებული. ამ ტიპის ქვის ღობეები დამახასიათებელია როგორც სამცხის, ასევე ჯავახეთის წმინდა ადგილებისთვის. ზოგი მოსაზრებით, იგი წინარექრისტიანულიც შეიძლება იყოს. ტყე მტერია კურცხანის ხეობის ნასოფლარებისა. ერთი ხე ამოსულია კედელში ისე, რომ ფესვები შემოჭდობილი აქვს კუთხის ქვებისათვის. ტაძარში დგას ეკლესიის გუმბათოვანი მაკეტი, რომელიც ფერადი ქვისგან არის გამოკვეთილი. იქვეა სტელის ნაწილი თაღოვანი ორნამენტით და ასომთავრული ორი ასოთი:

Ⴀ Ⴀ – (წმიდაო).

ტაძრის მისასვლელთან მიყუდებულია წარწერა, რომელიც ნუსხა ხუცურით არის ნაწერი. მხოლოდ ერთი ასო არის ასომთავრული:

ႠႠ ႠႠႠႠ

ქარაგმების გახსნით იკითხება: „წმიდაო ეკლესიაო“. Ⴀ-ს თავი ამომტვრეულია. ასოს მოხაზულობის კონტურები კარგად ჩანს, ამიტომ აშკარად ე უნდა იყოს იგი. კ-ს „მუცელი“ არა აქვს. ქვა იმაზე მძიმე აღმოჩნდა, ვიდრე მოველოდით, ამიტომ მისი ტრანსპორტირება ვერ შევძელით.

კურცხანის ხეობის ერთდღიანი ექსპედიცია დასრულდა. მდინარეს, რომელიც სათავეს იღებს **მამლის მთის** ძირიდან, **პატარა მთასაც** ეძახიან, ხოლო მეორე შენაკადს **ჭური** ჰქვია („ჭურივით ჩავარდნილი ადგილია“) (შდრ. **ჭურა**, ასპინძის რაიონში). სათავის ორი ტოტი ერთდება **მოჭდობილთან** (დაჭ-

დობილთან). ამ ადგილზე ბინები მდგარა „დაჭდობილი“ („მოჭდობილი“) ხეებით ნაშენი. ეს „ტიპი“ მშენებლობისა თვალში საცემია იმით, რომ მრგვალი ხეებია „დაჭდობილი“ ერთმანეთში და კედლები ასეა გაკეთებული.

ხეობა დიდი ხანია დაცლილია მოსახლეობისგან. მთელ ტყეში მიმოფანტული გაველურებული ვაშლი, მსხალი, პანტა და სხვა მიგვანიშნებს იმაზე, რომ ქართველი კაცი ოდიოგანვე ცხოვრობდა აქ. ადგილობრივები ერთ ლეგენდას ჰყვებიან აქაურების შესახებ: კურცხანელი ქალი გაუტაციათ ოსმალებით. ასაკში შესულა და ერთხელ, ვიღაც ჩასულს კურცხანის თიხა, კურცხანის დოქებით - უძახია სავაჭრო ადგილას. ქალს ჩადრი გადაუწვია და უკითხავს, ნადვილად კურცხანისაა თუ არაო. ახალგაზრდას დაუდასტურებია. მაშინ მოხუცს უთხოვია, შემდეგ რომ ჩამოხვალ, იქნებ კურცხანის წყალი ჩამომიტანო და დაგასაჩუქრებო.

უკვე კარგა მანძილი ჰქონია გაველილი თავისი სოფლიდან ახალგაზრდას, რომ მოხუცის ნათქვამი გახსენებია. გაუვსია სხვა წყალი, წაუღია მოხუცისთვის, რომელსაც მონდომებით დაუღევია თავისი მამულის წყალი და უთქვამს: ამ ოსრებს, ხალხის გაწყვებაც არ უკმარიათ, წყლისთვისაც გემო შეუცვლიათო. (შდრ. „რა კარგი ხარ ჩიხორიშო, არ გერიოს ხელიშაო“.)

ეს წყარო დღესაც არის, გამოდის კურცხანის ნაპირთან ახლოს ხის ძირას, არის ძალიან ცივი და გემრიელი, ოღონდ დამღვევი აღარ არის ქართველი კაცის სახით, ხანდახან მეტყვევ ან ტყისმჭრელი თუ გაიგრილებს გულს მისი წყლით.

გამოყენებული ლიტერატურა:

ანდლულაძე, 1934 - ვ. ანდლულაძე, აბასთუმნის სამკურნალო წყლები, 1934.

ბერიძე, 1981 - გრ. ბერიძე, ჯავახური დიალექტის სალექსიკონო მასალა, 1981.

ბოჭორიძე, 1992 - გ. ბოჭორიძე, მოგზაურობა სამცხე-ჯავახეთში, 1992.

დლონტი, 1984 - ალ. დლონტი, ქართულ კილო-თქმათა სიტყვის კონა, 1984.

ქართლის ცხოვრება, 1955 - ქართლის ცხოვრება, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყუხჩიშვილის მიერ, ტ. I, 1955.

ქველ, 1955 - ქველ. არნ ჩიქობავას საერთო რედაქციით, IV, 1955.

ჯიქია, 1941 - ს. ჯიქია, გურჯისტანის ვიალიეთის დიდი დავთარი, ტ. II, 1941.

ჯიქია, 1958 - ს. ჯიქია, გურჯისტანის ვიალიეთის დიდი დავთარი, ტ. III, 1958.